

Prof. dr. Pieter Harting

Veelzijdig Utrechts hoogleraar

Slechts een simpel naambordje, „Hartingstraat” 1), herinnert nog aan prof. dr. Pieter Harting (1812-1885), een zeer veelzijdig geleerde die bijna 40 jaar lang was verbonden aan de Utrechtse Universiteit. Evenals de hoogleraren Donders, Schroeder van der Kolk, Mulder e.a. was hij ten nauwste betrokken bij de schier stormachtige vooruitgang in de theoretische en toegepaste natuurwetenschappen gedurende de na-Napoleontische periode van de 19e eeuw.

Behalve als voortreffelijk docent in de farmacologie, de zoölogie, de vergelijkende anatomie en de palaeontologie was Harting ook herhaaldelijk en met succes werkzaam op het sociale vlak, waarbij hij zich vooral inspande voor de verhoging van het ontwikkelings- en levenspeil van de massa, destijds nog enigszins smalend „werkende stand” genaamd. Nauwelijks kan men zich voorstellen wat voor primitieve en achterlijke toestanden nog geen eeuw geleden op menig gebied in ons land heersten.

Bij de samenstelling van dit artikel werd dankbaar geput uit de rijke verzameling literatuur, foto's en objecten die zich bevinden in het Universiteitsmuseum aan de Trans, waarbij bijzondere dank is verschuldigd aan de archivaris en wetenschappelijk medewerker van dit museum, de heer drs. R. M. Nepveu.

Jeugd en opleiding

Pieter Harting werd geboren 27 februari 1812 als eerste kind van de Rotterdamse tabaksmakelaar Dirk Harting en de uit een Utrechtse koopmansfamilie afkomstige Jeanette Blijdenstein. Ook voor de jeugdige Pieter lag een loopbaan in de tabakshandel in het vooruitzicht, doch het lot besliste anders. De door Napoleon ingevoerde tabaksregie, de Engelse blokkade en het Continentale Stelsel noodzaakten de vader van het jonge gezin naar een ander beroep uit te zien. De familie verhuisde naar Amerongen, waar Harting werk vond als landmeter en controleur bij de tabaksaanplantingen.

Op 17 november 1813 vluchtte de familie voor de naderende Kozakken naar Utrecht, dat nog dezelfde dag door de Franse bezetting werd ontruimd. Na de Franse overheersing herstelde het economische leven zich snel en vestigde het jonge makelaarsgezin zich weer in Rotterdam, waar het enkele gelukkige en voorspoedige jaren beleefde.

Hieraan kwam abrupt een einde toen vader Harting op 34-jarige leeftijd overleed, waarna de pas 30-jarige weduwe met haar vier kinderen weer naar haar ouders in Utrecht trok. Hier bezocht Pieter de Franse school, waarna hij in 1823 op

P. Harting

Prof. dr. Pieter Harting. Foto: Universiteitsmuseum, Utrecht, Jac. P. Stolp.

11-jarige leeftijd voorbereidend hoger onderwijs ging volgen op een door admiraal van Kinsbergen gesticht Instituut te Elburg, in die tijd een der beste particuliere onderwijsinrichtingen van ons land. (De eerste Rijks H.B.S. dateert pas van 1863!).

De zesjarige cursus doorliep hij in vijf jaar en in september 1828 kon Pieter zich laten inschrijven

bij de medische faculteit van de Utrechtse Academie.

Hij was toen pas ruim zestien jaar en daarmee een der jongste studenten van zijn jaar. Desondanks verliet zijn studie voorspoedig. Tengevolge van de Belgische opstand in 1830 ontstond een jaar vertraging. Ook Harting maakte namelijk deel uit van een geheel uit Utrechtse studenten bestaande Compagnie Vrijwillige Jagers die o.m. deelnam aan de Tiendaagse Veldtocht.

Na de krijgsverrichtingen werd de studie in versneld tempo hervat en op 28 november 1835 voltooid met een dissertatie over de St.-Vitusdans en de kraamvrouwenkoorts. Op 23-jarige leeftijd mocht Pieter Harting de titel „*medicinae doctor*” voeren en vestigde hij zich als geneesheer in Oudewater.

Arts in Oudewater, professor in Franeker

De zes jaar huisartsenpraktijk in Oudewater waren geen overdeeld succes. Het slechts 2.000 inwoners tellende stadje beschikte met Harting mee over drie dokters, waarbij zich later nog een vierde voegde. Deze overmaat aan medische hulp maakte de spoeling dun, waarbij nog kwam dat de honoraria zeer laag waren: voor een visite werd slechts 30 cent berekend!

Ook na enkele jaren bleven de inkomsten ontoereikend om in een redelijk levensonderhoud van het jonge, groeiende gezin te voorzien. Pogingen om door het vertalen van vakliteratuur wat extra inkomsten te verwerven, mislukten en de situatie werd steeds zorgelijker.

De uitkomst kwam van een geheel andere, onverwachte kant. Reeds in zijn school- en studenten-jaren had Harting in zijn vrije tijd veel geëxperimenteerd op het gebied van de chemie en vooral ook de microscopie, waarbij hij de benodigde apparatuur veelal eigenhandig vervaardigde. Als leerling van het Instituut in Elburg construeerde hij met behulp van lenzen uit een oude verrekijker al een samengestelde microscoop, voorts een balans met de nieuwe gewichten van het metrieke stelsel en een hoekmeetinstrument voor het doen van astronomische waarnemingen. Hij was toen 15 à 16 jaar!

Ook in Oudewater bleef in de te kleine praktijk tijd over voor wetenschappelijk en experimenteel onderzoek. De resultaten hiervan bleven niet onopgemerkt, vooral toen hij in 1839 een artikel publiceerde in het Tijdschrift voor Natuurkundige Geschiedenis en Physiologie (Bijdrage tot de mikroskopische kennis der zachte dierlijke weefsels). Behalve een eervolle benoeming tot lid van het Provinciaal Utrechts Genootschap in 1841 leidde een en ander nog in hetzelfde jaar tot de status van professor aan het Franeker Athenaeum, een voortzetting van de al uit 1585 daterende Franeker Universiteit die in 1811 door Napoleon was opgeheven.

Harting werd hier hoogleraar in de „*Kruid-, Schei- en Artsenijmengkunde*” met een salaris van f 1600,- per jaar. Met één slag waren de moeilijkheden en zorgen opgelost. Harting zelf schrijft hierover: „Het was alsof wij uit het vagevuur naar den hemel gingen” ...²⁾.

Hoogleraar in Utrecht (1843-1882)

Bevrijd van nijpende materiële zorgen kon Harting zich in Franeker geheel aan het onderwijs en de wetenschap wijden. Nieuwe tegenslag dreigde toen bij een reorganisatie van het Hoger Onderwijs het Franeker Athenaeum werd opgeheven. De vrijkomende hoogleraren werden echter verdeeld over die in stand te houden hogescholen waarbij Harting werd geplaatst in Utrecht als buitengewoon hoogleraar bij de Wis- en Natuurkundige Faculteit. Acht jaar nadat hij in Utrecht afstudeerde keerde hij er op 31-jarige leeftijd als professor terug!

Zijn Utrechtse periode wordt gekenmerkt door een grote activiteit op verlerlei gebied. Harting was een der eersten in ons land die de grote betekenis inzag van de evolutieleer, nog vóór Darwin zijn beroemde boek „*The origin of species*” publiceerde. Ook schreef hij zelf meerdere leerboeken waaronder een vierdelig standaardwerk over de microscoop dat zelfs in deze tijd nog voor een deel zijn waarde heeft behouden.

In het universitaire verenigingsleven nam hij een werkzaam aandeel, zowel in eigen professorale kring als in die van zijn leerlingen. Met de leden van een door hem opgericht gezelschap werden gedurende de vakanties meerdaagse studie-excursies ondernomen o.m. naar de Zuiderzee, de Waddeneilanden, Zeeland en zelfs naar het Ruhr-gebied.

Herhaaldelijk deed de overheid een beroep op Hartings veelzijdige kennis der natuurwetenschappen. Onder meer was hij een der samenstellers van het rapport over de drinkwatervoorziening na de cholera-epidemie in 1866. Plannen om de grote steden aan te sluiten op leidingen met ongezuiverd water uit de grote rivieren konden mede hierdoor slechts ternauwernood worden voorkomen. Voorts was hij nauw betrokken bij het bodemonderzoek, de bestrijding van de aardappelziekte en de paalworm, de viskwekerij enz. terwijl hij ook bodemkundige adviezen verstrekte aan ir. Caland in verband met de toen reeds bestaande plannen tot afsluiting van de Zuiderzee.

Sociale en politieke bewegingheid

Vooral het ontwikkelingspeil en het welzijn van de massa hadden Hartings aandacht. Nadat hij tijdens een vakantiereis in 1866 had geconstateerd dat in Duitsland reeds algemeen „schoolplichtigheid” bestond, nam hij direct na terugkomst het initiatief voor het invoeren hiervan ook in ons land. Te zamen met zijn broer ds. Dirk Harting richtte hij

het „Schoolpligtigheidsverbond” op, dat ijverde voor de invoering van een algemene leerplicht. Overigens duurde het tot 1900 voor deze ook in ons land wettelijk werd ingevoerd, waarbij vooral de nog overal in zwang zijnde kinderarbeid een ernstig beletsel vormde.

Het drankmisbruik, in de vorige eeuw een ware volksvijand, vond in Harting een vurig bestrijder. Jarenlang beheerde hij een spaarkas, waartoe elke maandagavond zitting werd gehouden. Van de ingelegde spaargelden werden 's winters voedingsmiddelen en brandstof verstrekt die centraal werden ingekocht.

Hoewel hij zich bewust zoveel mogelijk buiten de politiek hield („politieke koorts kan vooral voor een beoefenaar van de wetenschap licht verderfelijk worden”)²⁾ nam Harting het toch herhaaldelijk op voor verdrukte minderheden. In de Boerenoorlog (1880) en bij jodenvervolgingen in Rusland (1882) koos hij ondubbelzinnig partij en gaf hij leiding aan spontane landelijke hulpacties.

Popularisator en futuroloog: Anno 2065

Door het schrijven van talrijke artikelen en het houden van lezingen slaagde Harting erin bij het grote publiek en vooral bij de jeugd belangstelling op te wekken voor de destijds nog miskende en onbekende natuurwetenschappen. In het Album der Natuur, een populair-wetenschappelijk tijdschrift, verschenen tientallen artikelen van zijn hand over de meest uiteenlopende onderwerpen van biologische, zoölogische en geologische aard. In het in 1849 verschenen boek „De magt van het kleine” beschreef hij o.m. het ontstaan van riffen en koraaleilanden, een kwestie waarover eeuwenlang onzekerheid had bestaan. Als een der eersten begaf Harting zich ook (nog vóór Jules Verne!) op het terrein van de science-fiction en de futurologie. Onder het pseudoniem dr. Dioscorides³⁾ schreef hij in 1865 het boekje „Anno 2065, een blik in de toekomst” dat drie drukken beleefde en werd vertaald in het Engels, het Duits en het Deens. Vrijwel alle hierin beschreven, toen nog volkomen onmogelijke fantasieën, zijn inmiddels werkelijkheid geworden, van een verticaal opstijgend „vliegwerktuig” tot aan het „optisch telegrafisch contact met andere hemelbollen” toe!

Tijdens een imaginaire vliegtocht van Londen naar Nieuw-Zeeland ziet hij in de verte ook Utrecht liggen als een zeer grote stad met een enorm universiteitscentrum. Op een der hoogste gebouwen ontwaart hij de Gouden Zon der Gerechtigheid, het profetische wapen van de Utrechtse Academie! Ook andere fantasieën getuigen van een waarlijk profetische blik en het boekje is ook nu nog bijzonder lezenswaard.

Strijd en waardering

Het spreekt vanzelf dat een creatief en vooruitstrevend man als Harting in zijn lange loopbaan

veel strijd heeft moeten voeren en teleurstellingen heeft ondervonden. Zelf schrijft hij hierover: „Hij die gewoon is zelfstandig te denken en te handelen en nooit aan de leiband van anderen te lopen kan niet ontsnappen aan de strijd der tegen elkaar botsende meningen en hartstochten die hij van tijd tot tijd op zijn weg ontmoet”²⁾. Niettemin vonden zijn grote verdiensten zowel nationaal als in den vreemde erkenning.

Bij het 300-jarig bestaan van de Leidse Universiteit in 1875 werd hem, te zamen met een aantal binnen- en buitenlandse geleerden, het ere-doctoraat in de Wis- en Natuurkunde verleend. Reeds eerder mocht hij van overheidswege een hoge onderscheiding ontvangen, vooral op grond van zijn vele populair wetenschappelijke publikaties. Ook meerdere buitenlandse huldeblijken vielen hem ten deel, waaronder een prijs van de Académie des Sciences.

Na een 39-jarig hoogleraarschap ging prof. dr. Pieter Harting in 1882 met emeritaat. Lang heeft hij hiervan niet meer mogen genieten. Op 3 december 1885 overleed hij op 73-jarige leeftijd te Amersfoort. Slechts de naam van een wat achteraf gelegen straat bewaart nog de herinnering aan een geniaal en veelzijdig geleerde die zich niet alleen ten volle bewust was van de grote „magt van het kleine”, maar daarenboven nog een forse bijdrage leverde tot het op een hoger levens- en ontwikkelingspeil brengen van de 19e eeuwse „werkende stand”. Ook onze generatie plukt hiervan nog de vruchten en is hem derhalve veel dank verschuldigd.

G. Koppert

Noten

- 1) De Hartingstraat bevindt zich bij het Academisch Ziekenhuis, tussen de Nicolaas Beetsstraat en de Schroeder van der Kolkstraat.
- 2) Citaat uit „Mijne herinneringen”, een autobiografie door P. Harting, bewerkt door mevr. J. G. van Cittert-Eymers en dr. P. J. Kipp. (Amsterdam 1961).
- 3) Dioscorides was een Griekse geneeskundige in de 1e eeuw na Chr., een beroemd botanicus en farmacoloog.

Wie weet?

Ons lid J. Braat, Agavedreef 109 (tel. 613632) las in het Molenboek Provincie Utrecht, dat de molen van Zuilen o.m. werd aangewezen voor de inwoners van Swesereng. Wie van de lezers kan hem vertellen waar dat gebied gelegen was?